

Filosofina olo julkisena roolina – filosofin oikeuksista ja velvollisuuksista mielipiteensä ilmaisuun

FRANK MARTELA

Aalto-yliopisto

Yhä syvemmin olen viime aikoina kokenut, että pyrkimyksessä filosofiseen elämään on läsnä ratkaisematon paradoksi. Filosofoinnin ytimessä on syvä ymmärryshorisontin uudelleenmuokkauksen prosessi, kääntyminen sisäänpäin omien ajattelumallien juurelle ja ulospäin toisten merkityshorisonttien yhteensulauttamiseen (vrt. Gadamer 2004). Vain kyseenalaistamalla itsensä ja ajattelunsa perusrakenteet yhä uudelleen, vain pyrkimällä jatkuvasti ylittämään oman ajattelunsa rajoitteet, voi filosofi kokea olevansa viisauden rakastamisen polulla. Valmis ajatus on filosofoinnin hautakivi, filosofia elää vain ajatuksen liikkeessä. Samanaikaisesti filosofi on heitettynä maailmaan, hän ei ole vain ajatteleva subjekti, vaan välttämättä toiminnallinen olento, joka elää partikulaarisen elämänsä tietyssä maailmantilanteessa. Maailma tapahtuu hänen ympärillään ja hänellä on vain oma elinaikansa aikaa kylvää muutoksen siemeniä tähän maailmaan. Mikä tällöin on reflektion oikea suhde toimintaan; kammion suhde kuokkaan ja valokeilaan?

Tässä esseessä lähestyn tätä kysymystä etsimällä vastausta kysymykseen, milloin filosofi on oikeutettu lausumaan mielipiteen-

sä¹ julkisesti. Koska filosofin näkökanta on tiedollisesti niin oikeutettu, että hän on moraalisesti oikeutettu sanomaan sen julki? Kysymys on toisin sanoen filosofin julkisen roolin rajanpiirrosta. Milloin hänen näkökulmansa jostakin asiasta on niin valmis, että hänellä on oikeus filosofin roolissaan julistaa sitä toreilla tai tv-kameroiden edessä? Toisin sanottuna, milloin filosofi pettää filosofin roolinsa sanomalla jotakin liian aikaisin ja milloin hän pettää ihmisyytensä olemalla hiljaa?

Filosofi julkisena roolina

Filosofina olo on julkinen rooli. Riippumatta siitä, kokeeko filosofiaa akatemiassa tai sen ulkopuolella harjoittava henkilö olevansa filosofi vai pelkkä filosofiantutkija (ks. Lahtinen 2000), tai tekeekö hän Eino Kailan lailla henkilökohtaisesti erottelun varsinaisen filosofiansa ja runollisemman tuotantonsa välillä (ks. Leinonen 2008; Leinonen 2009; mutta myös Salmela 2008), arvioidaan hänen julkisia ulostulojaan nimenomaan filosofin mielipiteinä. Kuten Sartren (1965) juutalainen, on filosofiaa harjoittava henkilö tuomittu filosofin rooliin hänen omasta tahdostaan riippumatta. Esimerkiksi Kailan (1943) *Syvähenkinen elämä* on osa suomalaisen filosofian kaanonia, riippumatta hänen omasta näkemyksestään teoksen luonteesta. Sartrea (1965, 105) parafraaseeraten, filosofi on filosofin *tilanteessa*, koska hän elää häntä filosofina kohtelevan yhteisön keskellä². Tämän vuoksi otan tämän

¹ Käytän termiä mielipide tässä kirjoituksessa yleisnimenä kaikille filosofin näkemyksille ottamatta kantaa siihen, kuinka hyvin tai huonosti perusteltuja nämä kyseiset näkökannat ovat.

² On tietysti mahdollista, että henkilö harjoittaa filosofiaa salaa, paljastumatta, ja näin välttää filosofin julkisen roolin. Tällaisia salaviisaita lienee enemmän kuin uskommekaan ja osalla heistä on myös näkyvä julkisen keskustelijan rooli. Tämä kohtalo ei kuitenkaan ole mahdollinen filosofille, jonka pyrkimyksissä

kirjoituksen lähtökohdaksi teesin siitä, että filosofit ovat julkisina keskustelijoina tuomittuja antamaan mielipiteensä nimenomaan filosofeina. He nauttivat filosofin roolin suomasta kognitiivisesta auktoriteetista³. Tämä tarkoittaa sitä, että ihmiset ottavat filosofin mielipiteet vakavasti, koska tiettyjen kysymysten kohdalla ”hänen ajatellaan olevan uskottava, uskomuksen arvoinen” (Wilson 1983, 15).

Filosofi ja julkinen mielipide: Kaksi vastakkaista näkemystä

Sokraattisessa ideaalissa filosofi on paarma, joka ärsyttää ja pakottaa ihmiset ajattelemaan. Toisaalta filosofi on myös kättilö, joka kysymyksillään auttaa ihmisiä synnyttämään ajatuksia; löytämään vastauksen sisältään. Tämänkaltaisessa julkisessa toiminnassa keskeistä kuitenkin on se, että ei kuvittele itse tietävänsä vastauksia; filosofin julkinen merkitys perustuu juuri siihen, että hän tietää ettei tiedä. Filosofi, joka omaksuu tämänkaltaisen sokraattisen ohjenuoran julkisen toimintansa maksiimiksi voi siis perustellusti olla sitä mieltä, että pidättäytyminen omien mielipiteiden esittämisestä on hänen roolissaan keskeistä.

Toiseksi voidaan omaksua tiukkarajainen ’suutari pysyköön lestissään’ -näkökanta filosofin julkisiin mielipiteisiin. Filosofi saa toki auktoriteettinsa turvin esittää mielipiteitä, mutta vain aihealueista, jotka osuvat hänen akateemisen erikoisosaamisensa ytimeen. Kun tv-kanavat ryntäävät kilvan kysymään Kant-tutkijalta *kuvittelukyvyyn* syvintä olemusta, on täysin legitiimiä että hän vastaa kysymykseen seikkaperäisesti. Mutta astuminen tämän erikoisosaamisalueen ulkopuolelle on tuomittavaa. Filosofin ei tule

on myös julkaista jotakin leimallisesti filosofista materiaalia tai toimia akatemian puitteissa filosofina.

³ S. Albert Kivisen viljelemä termi, katso esim Kivinen 2008.

kuvitella, että hän olisi yhtään kadunmiestä pätevämpi vastamaan mihinkään yleisluontoisempaan kysymykseen, etenkin, jos kysymys liittyy arvoihin ja oikeisiin elämäntapoihin. Nussbaumin (2002, 520) mukaan filosofin ei pidä eettisissä kysymyksissä omaksua asiantuntijan roolia, jos hän kokee, ettei tässä roolissa voi osoittaa ”tasavertaista kunnioitusta kanssaihmistensä sitoutuneeseen eettiseen etsintään.” Omien mielipiteiden esittäminen mistään suurta yleisöä koskettavasta kysymyksestä on tästä näkökannasta filosofin rooliin sisältyvän kognitiivisen auktoriteetin väärinkäyttöä.

Tämänsuuntainen näkemys tuntuu olevan melko yleinen suomalaisessa filosofisessa keskustelussa. Katsotaan, että filosofin ei tule aktiivisesti osallistua julkiseen keskusteluun; hänelle suodaan mieluummin jonkinlainen taustapirun rooli. Hän voi haastaa vallitsevia ajattelutapoja, hän voi pyrkiä keskustelun synnyttämiseen. Mutta valmiiden vastausten antaminen on rajattu filosofille sopivan toiminnan ulkopuolelle: ”Filosofisesti asennoituva ei ole ongelmanratkaisija vaan kyselijä, kyseenalaistaja ja ihmettelijä” (Haaparanta 1996). Yleisesti ollaan huolissaan filosofeista, jotka julkisuudessa esiintyvät jonkinlaisina kaikkien asioiden erikoisasiantuntijoina, jotka voivat ”tiedotusvälineissä tai esimerkiksi liike-elämässä kommentoida filosofin roolissa millaisia kysymyksiä tahansa” nojaten ”akateemisen instituutionsa arvoaltaan harjoittamatta juurikaan varsinaista akateemista tutkimustoimintaa” (Pihlström 1997; ks. myös Haaparanta 1996). Liian hana-kasti medioissa mielipiteitään esittelevien filosofien habitukseen isketään mediafilosofin halventava leima, heidät nähdään herkästi jonkinlaisina aatteen petteureina. Filosofin on sallittua lepattaa julkisuuden valokeilassa, kunhan hän pysyy ilkeän paarman tai vaihtoehtoisesti varovaisen asiantuntijan roolissa.

Voidaan kuitenkin esittää myös vastakkainen kanta, jonka mukaan tietyissä tilanteissa filosofilla ei ole vain oikeutta, vaan suo-

rastaan velvollisuus, esittää mielipiteensä⁴. Tätä voidaan perustella ainakin neljällä tavalla. Ensinnäkin yhteiskunta voi odottaa tai suorastaan vaatia filosofilta kannanottoja yhteiskunnallisiin kysymyksiin, hänet voidaan esimerkiksi Martha Nussbaumin lailla kutsua oikeuskäsittelyyn asiantuntijaksi (ks. Nussbaum 2002). Yhteiskunnalla voi siis olla tarve filosofin näkemykselle, se voi velvoittaa filosofia sanomaan mielipiteensä ääneen: ”Suomen kansan tahto, jonka opetusministeriö ja maan valtalehdistö ilmaisevat, on se, että filosofian pitää olla yhteiskunnallisesti vaikuttavaa” (Haaparanta 1996). Erityisesti moraalifilosoifeilta kysytään ja välillä jopa vaaditaan kannanottoja yhteisöä vaivaaviin vaikeisiin moraalisiin pulmiin. Filosofilla voidaan siis joissakin tilanteissa nähdä olevan sosiaalisesti asetettu velvollisuus – johon filosofi voi vastata tai olla vastaamatta – ilmaista mielipiteensä.

Toiseksi filosofi voi kokea, että hänellä on sisältäpäin kumpuava velvollisuus ottaa aktiivinen rooli yhteiskunnallisessa keskustelussa, esimerkiksi jonkin yleisen moraalisen kriisin hetkellä. Noam Chomskylle (1968) Vietnamin sota oli merkki niin vahvasta yleisestä moraalisesta kriisistä, että hän koki, etteivät akateemikot voi sellaisella hetkellä vetäytyä ammattinsa varjolla norsunluutorniin, vaan heidän velvollisuutensa on ottaa aktiivinen poliittinen rooli. Vietnam oli myös Georg Henrik von Wrightille herätys, joka sai hänet akateemikolle ennenkuulumattomalla tavalla julistamaan sota vastustavia mielipiteitään pohjoismaisissa päämedioissa⁵. Tällaisessa tapauksessa filosofi kokee, että hän ei voi olla hiljaa, vaan hänen velvollisuutensa on pyrkiä muuttamaan maailmaa niillä keinoilla, jotka hänelle on suotu – useimmiten siis

⁴ Näiden kahden näkökannan välissä on luonnollisesti neutraali näkemys, jonka mukaan filosofilla ei ole velvollisuutta sen enempää mielipiteiden esittämiseen kuin siitä pidättäytymiseenkään.

⁵ 'Kriget mot Vietnam', suomalaisittain 'Vietnamin sota ja Yhdysvaltain pulma' julkaistiin 28.11.1967 Helsingin Sanomissa, Hufvudstadsbladetissa, ruotsalaisessa Dagens Nyheterissä ja myöhemmin tanskalaisessa Information-lehdessä.

puhumalla ja kirjoittamalla. Tämä velvollisuus kumpuaa siis yksilön sisältä, hänen ihmisyydestään.

Kolmanneksi voidaan esittää, että filosofeilla on ammattinsa kautta erityisen hyvät työkalut yhteiskunnalliseen ja ideologiseen analyysiin sekä kritiikkiin. Tämän vuoksi heidän tulisi käyttää näitä kykyjään yleisessä kulttuuri-ilmastossa vallitsevien epäkohtien erittelemiseen ja korjaamiseen. (Chomsky 1968.) Tämä velvoite korostuu hetkinä, joina yhteiskunta näyttää ajautuvan jonkinlaiseen moraaliseen kriisiin. Jos filosofit eivät tällöin ota tätä roolia omakseen, he Chomskyn (1968, 9) mukaan ”ovat petäneet velvollisuuden, joka heillä tulisi olla.”

Näissäkin tapauksissa filosofin yhteiskunnallinen rooli – vaikkakin perustuu filosofin roolin suomaan kognitiiviseen auktoriteettiin – on irrallinen itse filosofisesta toiminnasta. Katsotaan siis, että koska filosofilla on tietty mielipidevaikuttajan auktoriteetti, on hänellä myös velvollisuus käyttää sitä. Mutta myös itse filosofiaa voidaan ajatella toisin. Sen sijaan, että filosofiaa katsottaisiin puhtaasti totuuteen tai suurempaan ymmärrykseen tähtäävänä projektina, johon nähden yhteiskunnallinen osallistuminen on epäolennaista, voidaan toiminnallisuuden katsoa olevan sisäänrakennettuna itse filosofointiin. Filosofia voidaan nähdä myös aktiviteettina, jonka tehtävänä ei ole pelkkä maailman ymmärtäminen, vaan sen muuttaminen (Marx 1978, 66). Tämänkaltaiseen ajattelutapaan voidaan päätyä monia teitä – esimerkiksi kriittisen teorian, pragmatismien tai feministisen filosofian kautta – mutta yhdistävänä tekijänä on näkemys siitä, että filosofin rooliin kuuluu sisäisesti maailman parantamisen velvollisuus. Esimerkiksi Johanna Oksalalle filosofinen ajattelu ei ala haltioituneesta ihmettelystä, vaan ”pikemminkin kokemuksesta, että jotain on vialla: jokin nykyisyydessämme on ongelmallista, jopa sietämätöntä” (Oksala 2005, 156). Itseeni on puolestaan vedonnut pragmatistinen ajattelutapa, jossa katsotaan, että jyrkkärajainen erottelu toiminnan ja ajattelun välillä on keinotekoi-

nen ja että ihminen on pohjimmiltaan toiminnallinen olento (Pihlström 1996; James 2008). Ajattelu on tällöin yksi toiminnan muoto, jolla on aina vähintäänkin epäsuora vaikutus maailmassa-olemisen ja -toimimisen tapaamme. Myöskään filosofiaa ei tule tarkastella maailmasta irrotettuna aktiviteettina, vaan toimintana, jota tehdään aina joistakin elämäämme kietoutuneista syistä; filosofia kytkeytyy lopulta välttämättä jollakin tavalla yksilön maailmassa toimimisen projektiin.

Filosofisen mielipiteen ilmaisun ehdot

On siis esitettävissä ainakin kahdensuuntaisia perusteita, joiden pohjalta rajoittaa filosofin oikeutta mielipiteensä julkiseen ilmaisuun. Samanaikaisesti voidaan esittää ainakin neljä syytä, joiden nojalla filosofilla olisi suorastaan velvollisuus joissakin tilanteissa mielipiteensä ilmaisuun. Filosofin rooliin sisältyy siis sekä velvoitteita rajoittaa julkisia mielipiteenilmaisuja että velvoitteita osallistua julkiseen keskusteluun myös kantaa ottamalla. Pyrkimykseni ei tässä ole osoittaa, että yksi näistä velvoitteista olisi jollakin tavalla muiden yläpuolella tai että tämä jännite eri velvoitteiden välillä olisi jotenkin lopullisella tavalla ratkaistavissa. Sen sijaan esitän, että tältä osin filosofin rooliin sisältyy dilemma sanan varsinaisessa merkityksessä, yhteismitattomien vaatimusten ristiveto. Viisauden rakastajana filosofilla on velvollisuus ajattelunsa jatkuvaan kehittämiseen ja pidättäytymiseen valmiiden, lopullisten mielipiteiden omaksumisesta. Toisaalta aktiivinen osallistuminen julkiseen keskusteluun vaatii filosofilta kannanottamista, asettumista tiettyjen asioiden puolelle sillä kognitiivisella auktoriteetilla, jonka maailma on hänelle suonut. Tämän vuoksi meidän ei tule kysyä onko filosofilla oikeus mielipiteensä ilmaisuun, kyllä vai ei? Kysymyksemme täsmentyy muotoon: Missä olosuhteissa ja minkä ehtojen vallitessa filosofi on oikeutettu lausumaan mielipiteensä julki?

Uskoakseni kysymykseen ei ole löydettävissä mitään yleisluontoista vastausta, koska muuttujia on niin monia. Tekijöitä, joiden voidaan katsoa vaikuttavan siihen, kannattaako filosofin tulla mielipiteineen ulos kaapista, ovat ainakin seuraavat: Kuinka vakava kysymys on, kuinka lähellä se on filosofin ydinosamisaluetta, kuinka hyvin filosofilla on ollut aikaa perehtyä kysymyksestä käytyyn keskusteluun, kuinka vinoutunutta senhetkinen keskustelu kysymyksen ympärillä on, miten voidaan olettaa yleisön suhtautuvan filosofin ulostuloon, kuinka paljon aikaa ja tilaa perustella mielipidettään filosofi voi odottaa saavansa tai minkä luonteinen on filosofin kognitiivinen auktoriteetti tässä nimenomaisessa tapauksessa. Filosofin tulee myös muistaa, että kantaa ottaessaan hän ei pane likoon pelkästään omaa kognitiivista auktoriteettiaan, vaan samalla myös koko ammattikuntansa kognitiivisen auktoriteetin. Tarvitaan siis jonkinlainen kokonaisarvio siitä, miten maailma makaa, jos filosofi on hiljaa, ja miten se muuttuu, jos hän suunsa avaa. Lopulta vastaus filosofin oikeuteen tai velvollisuuteen mielipiteensä ilmaisusta on aina tilannekohtainen.

En halua kuitenkaan jättää kysymystä näin avonaiseksi, koska vastauksella tähän kysymykseen on käytännön merkitystä. Riippumatta siitä, olemmeko eksplisiittisesti ottaneet kysymykseen kantaa, toteutamme käytännön teoillamme ja valinnoillamme jotakin näkemystä tästä kysymyksestä. Tämän vuoksi koen velvollisuudekseni pyrkiä sanomaan vielä jotakin tarkempaa. Kysymystä koskevan ajattelun tässä vaiheessa olisin taipuvainen asettamaan kolme ohjenuoraa filosofin julkisille mielipiteiden esittämisille. Niitä ei tule nähdä tiukkoina sääntöinä, vaan enemmänkin jonkinlaisina hyveinä, joita kohti filosofin tulisi tämän kysymyksen osalta pyrkiä, jotta hän voisi kokea omat julkiset ulostulonsa oikeutetuiksi.

Ensinnäkin filosofilla on oltava aktiivinen suhde filosofiyhteisöön (ks. Nussbaum 2002). Hän ei voi eristäytyä, vaan hänen on pyrittävä dialogiin muiden filosofien kanssa ja hänen on altistet-

tava julkiset mielipiteensä kollegoidensa kritiikille. Esimerkiksi Rawlsin (1971) mukaan moraalisen teorianrakennuksen päämääränä tulisi olla reflektiivinen tasapainotila, jossa henkilö vertaa omia näkökantojaan filosofian traditiosta kumpuavien päävaihtoehtojen kanssa saavuttaen tätä kautta johtopäätöksen, jonka on valmis hyväksymään. Sulkemalla itsensä tämänkaltaisen dialogin ulkopuolelle sulkee filosofi ovet ajattelunsa kehityksen mahdollisuudelle. Mutta vielä vakavammin, filosofin mielipidettä arvostetaan juuri sen vuoksi, että sen uskotaan käyneen läpi sen seulan, jonka filosofointi kollektiivisena vuorovaikutuksena muodostaa. Tämän vuoksi filosofin rooliin kuuluu velvollisuus pyrkiä dialogiin filosofian tradition ja filosofisen yhteisön kanssa.

Toiseksi filosofin tulee mahdollisuuksien mukaan tuoda esiin omaan mielipiteensä liittyviä epävarmuustekijöitä, taustaoletuksia ja vaihtoehtoja (Nussbaum 2002). Hänen ei tule tarjota mielipiteitään valmiina totuuksina, vaan auttaa kuulijaa ymmärtämään minkälaisesta maailmankuvasta ja taustapremisseistä se kumpuaa. Hänen ei tule luvata ajatella yleisönsä puolesta, vaan ilmaista mielipiteensä muodossa, joka parantaa yleisön mahdollisuutta ajatella itse (Haaparanta 1996). Nussbaum (2002, 518) kehuu kollegoidensa Rawlsin, Dworkinin ja Thomsonin antamia lyhyitä lausuntoja eutanasiakysymyksessä juuri siitä, että he kunnioittavat kanssaihmissään sitä kautta, että asiantuntijaroolistaan huolimatta ”he käyvät läpi argumenttinsa huolellisesti näyttääkseen tarkalleen mitä he ajattelevat, jotta kuka tahansa voi seurata heidän ajatuksenjuoksuaan.” Filosofin on siis tehtävä mielipiteistään mahdollisimman läpinäkyviä. Vain tätä kautta on hän uskollinen filosofointiin olennaisesti liittyvälle ajattelun liikkeelle. Hänen ei tule tarjota yleisölle pysähtynyttä ajatuksen kivipaatta, vaan paljastaa se ajatuksen prosessi ja liike, joka mielipiteen taustalla virtaa. Näin hänen kannanottonsa on filosofin eikä dogmaatikon mielipide.

Kolmanneksi filosofin tulee jatkuvasti pitää itsensä avoimena erehdyksen ja muutoksen mahdollisuudelle, olla avoin toisenlaisille tavoille katsoa asiaa. Hänen tulee olla ”rohkea, häpeämätön ja vilpitön takinkääntäjä”, kuten Vehkavaara (2003) asian ilmaisee. Hän ei saa pitää mielipiteitään kiveen hakattuina, vaan välttämättä keskeneräisinä, hänen senhetkisen parhaan ymmärryksensä ja maailmankatsomuksensa tuloksena. Filosofinen asenne edellyttää ”ikuista paluuta alkuun, jossa totuutta ei ole saavutettu” (Haaparanta 1996).

Tiivistäen voisi sanoa, että filosofin tulisi julkisen toimintansa osalta omaksua eräänlainen aktiivisen fallibilistin⁶ rooli, jossa hän sitoutuu omiin mielipiteisiinsä niiden vajaavaisuudet tiedostaen. Hän siis seisoo nykyisten näkemystensä takana, elää niiden mukaisesti, operoi niiden pohjalta ja tuo niitä esille päämääriensä vaatimassa mitassa. Samanaikaisesti hän pitää itsensä avoinna muutoksen mahdollisuudelle, koettelee näkökantojaan yhä uudelleen ja pyrkii tuomaan tämän keskeneräisyyden myös muille esille.

Kaiken kaikkiaan uskon, että filosofin ja julkisuuden suhde on nykyisessä lyhytjänteisyyttä korostavassa mediailmapiirissä haastavampi kuin mitä se on aiemmin ollut. Hitaamman median aikaan oli enemmän tilaa käydä syväluotaavaa ja paljon palstatilaa vaativaa keskustelua korkealla profiililla päämedioissamme. Nykyisessä informaatiotulvassa äänensä tuntuvat saavan lävitse parhaiten henkilöt, jotka tuovat persoonansa vahvasti esille, luovat tietoisesti itsestään jonkinlaisen mediabrändin tai kykenevät kiteyttämään sanomansa iskulauseenomaisiin tiivistelmiin. Nämä tavat voivat tuntua syvällisempää otetta tavoittelevalle filosofille vierailta. Vaikuttavuuden ja syvällisyyden välinen juopa on lyhyen aikajänteen mediamaailmassa vaikeammin ratkaistavissa kuin aiemmin.

⁶ Fallibilismista, katso esim Peirce (1955, 58, 356)

Mutta juuri tämän vuoksi koen, että on ensiarvoisen tärkeätä käydä ammattikunnan sisällä avointa keskustelua filosofin julkisesta roolista. Tämä kirjoitus pyrkii omalta osaltaan olemaan yksi puheenvuoro tässä keskustelussa. Uskon, että filosofeilla on annettavaa yhteiskunnallemme ja toivoisin, että tämä potentiaali saataisiin käyttöön huomattavasti nykyistä laajemmassa määrin. Martha Nussbaumin (2002, 520) tavoin uskon, että ”filosofeilla ei ole vain mahdollisuutta, vaan myös velvollisuus palvella yhteistä hyvää.” Jos ei muuta, niin koen, että jokaisella filosofin rooliin heitetyllä on velvollisuus pohtia tätä kysymystä ja pyrkiä ratkaisemaan se oman toimintansa osalta – yhä uudelleen ja uudelleen.

Kirjallisuus

- Chomsky, Noam (1968), ”Philosopher and Public Philosophy”, *Ethics* 79(1), 1–9.
- Gadamer, Hans-Georg (2004), *Hermenutiikka – ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*, suomentanut Ismo Nikander, Vastapaino, Tampere.
- Haaparanta, Leila (1996), ”Ajatuksia filosofiasta”. *Niin & Näin* 3/1996, http://www.netn.fi/396/netn_396_haapa.html.
- James, William (2008), *Pragmatismi – Uusi nimi eräille vanhoille ajattelutavoille*, suomentanut Antti Immonen, Eurooppalaisen filosofian seura, Tampere.
- Kaila, Eino (1943), *Syvähenkinen elämä*, Otava, Helsinki.
- Kivinen, S. Albert (2008), ”Elegantti metafysikko: S. Albert Kivisen haastattelu”, haastattelijoina Alma Korke & Ilmari Kortelainen. *Niin & Näin* 1/2008, 99–106.
- Lahtinen, Mikko (2000), ”Pääkirjoitus. Filosofiasta filosofiantutkimukseen”, *Niin & Näin*, 3/2000, 2–3.
- Leinonen, Mikko (2008), *Tieteellinen ajattelu ja filosofian rikkaruohot. Filosofian identiteetistä suomalaisen filosofian ongelmana ja filosofiakäsitykset Eino Kailan ja Erik Ahlmanin tuotannossa*, väitöskirja, Tampereen Yliopistopaino, Tampere.

- Leinonen, Mikko (2009), "Vastine Salmelalle", *Niin & Näin*, 2/2009, 6–8.
- Marx, Karl (1978), "Teesejä Feuerbachista", teoksessa K. Marx & F. Engels, *Valitut teokset kuudessa osassa. Osa 2*, Edistys, Moskova, 63–66.
- Nussbaum, Martha C. (2002), "Moral expertise? Constitutional narratives and philosophical argument", *Metaphilosophy*, 33(5), 502–520.
- Oksala, Johanna (2005), "Feministinen filosofia nykyisyyden ontologia", teoksessa Oksala & Werner (toim.) (2005), 156–173.
- Oksala, Johanna & Laura Werner (toim.) (2005), *Feministinen filosofia*, Gaudeamus, Tampere.
- Peirce, Charles S. (1955), *Philosophical Writings of Peirce*, edited and selected by Justice Buchler, Dover, New York.
- Pihlström, Sami (1996), *Structuring the world – The issue of Realism and the Nature of Ontological Problems in Classical and Contemporary Pragmatism*, Acta Philosophica Fennica 59, The Philosophical Society of Finland, Helsinki.
- Pihlström, Sami (1997), "Analyttinen filosofia ja metafysiikka Suomessa", *Niin & Näin* 1/1997, http://www.netn.fi/197/netn_197_nvain1.html.
- Rawls, John (1971), *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Salmela, Mikko (2008), "Suomalaisen filosofian lähihistoria", *Niin & Näin*, 4/2008, 32–34.
- Sartre, Jean-Paul (1965), "Juutalaiskysymys", suomentanut Aarne T. K. Lahtinen ja Jouko Tyyri, teoksessa Jean-Paul Sartre, *Esseitä I*, Otava, Helsinki.
- Vehkavaara, Tommi (2001), "Filosofian paluu?", *Niin & Näin*, 2/2001, 27–33.
- Wilson, P. (1983). *Second-hand knowledge: An inquiry into cognitive authority*, Greenwood Press, Westport, CT.